

قال علی کرم اللہ وجہہ
العالم نقطة کتہ ہا بح سہلون

İslam Düşüncesinde Ca'fer-i Sâdik'in Yeri

Mehmet ATALAN*

The Status of Ja'far al-Sâdiq in Islamic Thought

Citation/©: Atalan, Mehmet, (2011). The Status of Ja'far al-Sâdiq in Islamic Thought, Milet ve Nihal, 8 (3), 9-30.

Abstract: Ja'far al-Sâdiq who is the sixth imam in the Shi'ite Imamiyyah has seemed as an important figure in the early years of the second century when Abbasids received the caliphate from the Umayyad. He has been well-known for his scientific personality more than his political identity. He has not taken any part of the Shiite rebels as he has not to be inclined to Shiite rebels in his period. He has been taught by many respected scholars of Islamic Theology and has also trained a lot of respected scholars/ulema. The Hadith scholars have agreed on that he is a reliable and trustworthy hadith narrator. Shiite parties have wanted to legitimate themselves by imputing their erroneous views to Ja'far al-Sâdiq, who is a consented Imam. Ja'far al-Sâdiq has been for away from such expressions as divinity, Prophethood, miracle, bed'a, rec'at, metempsychosis, reincarnation and comparison defended by Gulat groups. He has pronounced a formal anathema against the people talking nonsense and expelled their leaders.

Key Words: Ja'far al-Sâdiq, Kitabu't-Tawhid, Imamiyyah, Bed'a.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi ABD.
[matalan@firat.edu.tr].

Atıf/©: Atalan, Mehmet, (2011). İslam Düşüncesinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri, Mîlel ve Nihal, 8 (3), 9-30.

Öz : Şii İmamiyye'nin altıncı imamı olan Ca'fer-i Sâdık hilafetin Emeviler'den Abbasilere geçtiği hicri ikinci yüzyılın başlarında meşhur bir sima olarak göze çarpmaktadır. Dönemindeki hiç bir isyana katılmadığı gibi, Şiî isyanlarda da tarafsızlığını bozmamıştır. Ca'fer-i Sâdık birçok seçkin ulemeden ders almış, birçok değerli âlim yetiştirmiştir. Hadis âlimleri O'nun güvenilir ve sağlam bir ravi olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ca'fer-i Sâdık herkesin ittifakla kabul ettiği bir imam olduğu için birçok Şii fırka, batıl görüşlerini ona isnat ederek, kendilerine meşruiyet kazandırmak istemişlerdir. Ca'fer-i Sâdık, gulat fırkaların savundukları ilahlık, peygamberlik, mucize, bed'a, rec'at, tenasüh, hulul, teşbih gibi sıfatlardan uzak kalmış bu gibi aşırılıkları yapanları lanetlemiş ve onların liderlerini kovmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ca'fer-i Sâdık, Kitabu't-Tevhid, İmamiyye, Beda'.

Şii İmamiyye'nin on iki imamından altıncısı sayılan Ca'fer-i Sâdık, Şîa'nın fikrî ve tarihî gelişiminde önemli bir yere sahiptir. O, hem dönemindeki Şiiliğin ve Şiî fikirlerin tespiti, hem de yaşadığı dönemin genel fikir yapısının iyi anlaşılması açısından önemli bir şahsiyettir. Ca'fer-i Sâdık'ın fikirleri –ona ait olan ya da ona nispet edilen– Şiiliğin tarihi seyrini derinden etkilemiştir. Onun fikirleriyle birlikte gerçek şahsiyetinin ortaya çıkarılması, Şiilik ve İslam düşüncesinin umumi inkişafı açısından bir tür zorunluluktur. Ancak onun tarihi ve menkıbevi kişiliği birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır. İki farklı kişiliğin birbirinden ayırt edilerek, tarihsel şahsiyetinin net bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.¹

Muhammed Bâkır'ın (114/733) en büyük oğlu olan Ca'fer-i Sâdık, h. 80/699-700'de Rebiülevvel ayının on yedinci günü Medine'de dedesi Zeyne'l-Âbidîn'in evinde doğmuştur.² Ca'fer'e, sözlerinin doğruluğundan ve güvenirliliğinden dolayı *Sâdık* lakabı verilmiştir.³ Ayrıca ona *Fâdıl*, *Kâim*, *Kâfi* ve *Münci* gibi lakaplar da yakış-

¹ Ca'fer-i Sâdık'ın hayatı hakkında geniş bilgi için bkz., Mehmet Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma sürecinde Ca'fer es-Sâdık'ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005; Mehmet Atalan, *Cafer-i Sâdık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007.

² Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb el-Ya'kûbî(292/904), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1960, II/381; et- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî(310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, I-XI, Beyrut 1967, V/138.

³ Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed Muhammed b. Ebî Bekir İbn Hallikân(682/1282), *Vefâyâtü'l-A'yan ve Enbai'z-Zeman*, I-VIII, Beyrut 1977, I/185; Ahmed b. Abdillâh b.

tırılmıştır. Künyesi de *Ebû Abdillâh, Ebû İsmâ'îl, Ebû'l-Halas ve Ebû Mûsâ'* dir.⁴

Ca'fer-i Sâdık, dedesi Zeyne'l-Âbidîn'in ölümüne kadar onun yanında kaldı. Soyu, baba tarafından Hz. Peygamberin torunu Hüseyin b. Ali'ye dayanmaktadır.⁵ Ca'fer-i Sâdık'ın anne tarafından üçüncü dedesi, yani büyük babası Ebû Bekir'dir. Annesi Ümmü Ferve'nin babası ise Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir'dir.⁶ Ümmü Ferve'nin annesi, Abdurrahman b. Ebî Bekir'in (59/679) kızıdır. Kâsım b. Muhammed, amcası Abdurrahman b. Ebî Bekir'in kızı ile evlenmiştir.⁷ Yani Ümmü Ferve hem anne, hem de baba tarafından Ebû Bekir'in büyük kız torunuydu. Bütün bunlar gös-

Ahmed b. İshâk b. Mûsâ Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfîyâ*, I-X, Mısır 1932, III/152; Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed İbnü'l-Cevzî (597/1200), *Sıfâtü's-Safve*, thk. Fahûrî Mahmûd, II. baskı, I-IV, Beyrut 1979, II/194; Hayruddîn ez-Ziriklî, *A'lâm*, II. Baskı, I-VIII, Beyrut 1980, II/12; Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mekkî el-Amilî, *el-Kavaid ve'l-Fevaid fi'l-Fikh*, Matbaatü'l-Âdâb, Nefes 1980, IV/19; Sa'd Muhammed Hasan, *el-Mehdîyyetü fi'l-İslâm*, I. Baskı, Kahire 1953, 85. Bu lakabın Halife Mansur tarafından verildiğine dair rivayetler de mevcuttur. Bkz., el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 256.

⁴ el-Mâzenderânî İbn Şehr Aşûb(588/1192), *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, IV/273.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd(236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut trz, V/320; el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/320; Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî (548/1153), *İ'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, nşr., Ali Ekber el-Ğaffari, Beyrut 1979, 264. Ayrıca bkz., Muhammed Ebû Zehrâ, *İmam Ca'fer Sâdık*, Şafak Yay., İstanbul 1992, 32-33; Muhammed Vaiz Zâde Horasânî, "Ca'fer-i Sâdık", *Ehli Beyt*, II: VIII (1985), 85-86; Murtaza Mutahharî, "İmâm Ca'fer-i Sâdık", *Mecelletü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye*, Dımaşk 1412/1991, 84-97.

⁶ el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/381; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/19 vd; el-Kuleynî, *Kâfî*, I/194; el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Ceher*, IV/182; el-Mes'ûdî, *İsbâtü'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, II. Baskı, Beyrut 1988, 194. Kasım b. Muhammed, Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'in oğludur. Annesi Ebû Bekir'in hanımlarından Esmâ binti Yezid'dir. Ebû Bekir'in ölümünden sonra Ali, Muhammed'in annesi Esmâ'yı nikâhlamış ve Esmâ, Muhammed'i Ali'nin evine birlikte getirdiği için Muhammed, Ali'nin evinde büyüyüp yetişmiştir. Bu sebeple Ali b. Ebî Tâlib, "Muhammed, Ebû Bekir'in soyundan benim oğlumdur," demıştır. Kasım b. Muhammed, halası Hz. Âişe'nin yanında yetişmiş ve ondan birçok hadis rivayet etmiştir. Kasım takva sahibi bir kişidir. Ayrıca birçok Sahabeden hadis rivayet etmiştir. Ömer b. Abdülaziz, "Elimde olsa kendimden sonra Kâsım'ı halifelîğe tayin ederdim" demıştır. Geniş bilgi için bkz., ez-Zehebî, *Tezki-retü'l-Huffâz*, I/166.

⁷ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, V/187-190; el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/381; et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, VII/25; el-Mes'ûdî, *İsbâtü'l-Vasiyye*, 194; Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 87, 89.

termektedir ki soyu, hem Ebû Bekir'in hem de Hz. Ali'nin soyuyla birleşmektedir.

Ca'fer-i Sâdık'ın erkek çocukları; İsmail b. Ca'fer, Abdullah b. Ca'fer, İshak b. Ca'fer, Abbas b. Ca'fer, Ali b. Ca'fer, Musa b. Ca'fer, Muhammed b. Ca'fer, kızları ise Ümmü Ferme, Esmâ ve Fatımadır. Ca'fer-i Sâdık'ın, amcası Hüseyin b. Ali Zeyne'l-Âbidîn'in kızı olan ilk hanımı Fatma'dan İsmail, Abdullah, Ümmü Ferme; Hamide el-Berberiyye adlı ikinci hanımından Musa, Fâtıma, Muhammed; diğer hanımlarından da Abbas, Ali ve Esmâ olmak üzere on çocuğu olmuştur.⁸

Ca'fer-i Sâdık, orta boylu, iri gövdeli, ak ve parlak benizli idi. Saçı siyah, burnu narin ve büyük, alını açık idi. Ca'fer-i Sâdık çok gülümseyen, zâhid ve âbid âlimlerdendi. Abdest almadan hiçbir zaman Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmezdi. İnsanların huzuruna güzel elbiselerle çıkardı. Allah için ayrı giyinir, insanlar için farklı giyinirdi. Ca'fer-i Sâdık ileri görüşlü, hazır cevaplı bir bilgin idi. Kendisiyle beraber olanlara çok şefkat gösterirdi. Kendisi sabırlı ve huşu sahibi idi. Allah'tan başkasından korkmaz, feraset sahibi bir insandı. Feraseti ve ileri görüşlülüğü sebebiyle siyasi olay ve propagandalara kendini kaptırmamıştır.⁹

Ca'fer-i Sâdık, h.148/765 yılı Şevval ayının yirmi beşinci günü Medine'de vefat etmiştir. Şii rivayetler onun Abbasi Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansur tarafından zehirlenerek öldürüldüğü şeklindedir.¹⁰ Cenazesi Cennetü'l-Bâkî'de babası Muhammed el-Bâkır ve dedesi Zeyne'l-Âbidîn'in kabirlerinin yanına defnedilmiştir.¹¹

Ca'fer-i Sâdık ve babası Muhammed Bâkır, Medine'de Mescidü'n-Nebevî'de ilim merkezini kurmuşlardır. Ca'fer-i Sâdık babasından sonra bu merkezi daha da genişleterek İslam dinini ve tev-

⁸ Atalan, *Cafer-i Sâdık*, TDV. Yay., II. Baskı, Ankara 2010, 43.

⁹ el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, I/143vd; Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Mısır 1932-1938, III/193; el-Amilî, *el-Kavâid ve'l-Fevâid fi'l-Fıkh*, II/260.

¹⁰ Şeyh Saduk, *Şii İmamiyye'nin İnanç Esasları*, 110.

¹¹ İbn Kuteybe, *Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse*, 1981, 175; ez-Zehabî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VI/269; Hayruddîn ez-Ziriklî, *A'lâm*, II. Baskı, I-VIII, Beyrut 1980, II/121.

hit inancını savunmaya devam etmiştir. Babası Muhammed Bâkır'dan ders alan Ca'fer-i Sâdık, zamanının âlimleri arasında önde gelen şahıslardan biri olmuştur. Ca'fer-i Sâdık vasıtasıyla, isimleri rical kitaplarında geçen ve sayısızca eser veren birçok âlim, fakih, muhaddis ve filozof yetişmiştir. O, siyasi hüviyetinden çok, ilmi şahsiyeti ile tanınmış evini bir okul haline getirdiği için her taraftan gelen ziyaretçilere ilmi konularda dersler vermiştir.

Ca'fer-i Sâdık, ömrünü ilim ve züht, hak ve adaleti savunma, Allah'a ve hayırlı işlere davet ve kötülüklerden sakındırmakla geçirmiştir. Ca'fer-i Sâdık, Allah'a tevekkül ederek, bütün zorluk ve belâlar karşısında sabrederdi. O, İslam toplumunu dünya ve ahiret saadetine yöneltmiş, dini savunma ve her türlü bidatin önünde durmayı çevresindeki nesillere anlatmıştır. Ca'fer-i Sâdık, insanlara, İslam dininin; kahraman, hamiyetli, güzel ahlâk, güçlü iman ve temiz akide sahibi bireyler yetiştiren bir din olduğunu anlatmıştır. Bu dinin faydalı ilimler sunan, düşünceyi geliştiren ve her iki âlemde de hayırlara ulaştıran bir din olduğunu göstermiştir.

Ca'fer-i Sâdık, hilâfetin Emeviler'den Abbasiler'e geçtiği hicri ikinci yüzyılın başlarından itibaren başlayan ilmi harekette parlak ve meşhur bir sima olarak göze çarpmaktadır. Özellikle muhaddislerin, fâkihlerin, kelamcılarının ve Kur'an müfessirlerinin onun ilminden faydalandıkları bilinmektedir. Hadis, tefsir, fıkıh, sîret ve tarih kitapları incelendiğinde, Ca'fer-i Sâdık'ın pek çok ilmî sahada çalışmalarının olduğu anlaşılmaktadır. Onun, İslam tarihi, fıkıh, tefsir ve kelam alanlarında seçkin âlimler yetiştirip, değerli eserler bıraktığı ifade edilir. Bu âlimlerin isimleri, rivayetleri ve görüşleri hadis, tefsir, sîret ve diğer konularda yazılmış kitaplarda kayda geçmiştir.¹²

Ca'fer-i Sâdık ile ilgili rivayetlere bakıldığında karşımıza iki farklı kişilik çıkmaktadır. Bir yanda Medine'de siyasetten uzak bir şekilde yaşayıp, ilimle ilgilenen, farklı kesimlerden âlim ve öğrencilerle diyalog içinde bulunan bir Ca'fer-i Sâdık portresi; diğer

¹² el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/66.

yanda Kûfe'de beşer üstü niteliklerin izafe edildiği bir Ca'fer-i Sâdık portresi mevcuttur.

Ca'fer-i Sâdık, ilmi faaliyetlerini Medine'de devam ettiriyordu. Ancak Ca'fer-i Sâdık'ın taraftarlarının en yoğun olduğu bölgelerin başında Kûfe şehri gelmekteydi. Fakat buradaki ilmi hareketlilik, onun kontrolü dışında geliyordu. Gulat fırkalar, özellikle Kûfe ve Horasan'ı üst edinmişler; kendi düşünce ve fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. İslam'ın usûl ve prensipleriyle uygun düşmeyen bazı görüşleri Ca'fer-i Sâdık'a isnat ediyorlardı. Ona bazı insanüstülükler ve ilahî sıfatlar atfediyorlardı. Bu anlamda gulatın disipline edilmesi ve Ali taraftarlarının üzerindeki şüphelerin giderilmesi konusunda yoğun bir uğraş vermekteydi.

Ca'fer-i Sâdık, yakın çevresine, dinî konularda aklın nasslardan tamamen bağımsız olmadığını anlatıyordu. Dahası ona göre, akılla Allah'a kulluk edilir ve cennet kazanılır; akılı olanın dini olur, dini olan da cennete girer. Ca'fer-i Sâdık, belli bir disiplin uygulayarak, ortaya atılan aşırı görüşleri kabul edilebilir ölçüler içinde yumuşatmayı başarmıştır. Bu durum, özellikle Mansur'un, tahta çıkmasından sonra izlediği Ca'fer karşıtı siyasete yönelik bir korunma yolu olarak önem kazanmıştı. O, gulatı, kabul edilebilir sınırları aşmaması için denetim altında tutuyordu. Onun yakın çevresindeki düşünürler arasında, daha çok hukukî sorunlarla ilgilenen önemli sayıda bilginin yanı sıra çağın bazı ünlü kelimcileri de yer almaktaydı.¹³

Ca'fer-i Sâdık'ın şöhretinin artmasının en önemli etmenlerinden biri de, çevresine toplanan ve entelektüel konularla yoğun biçimde ilgilenen aktif bir düşünür topluluğunun faaliyeti ve kendisini izleyenlerden bazılarının savunduğu aşırılıklara çeki düzen vermekteki büyük yeteneği sayılabilir. Ca'fer-i Sâdık, Mufaddal b. Ömer'e şu tavsiyelerde bulunmaktadır; "Ey Mufaddal, Allah'ın insandan öğrenmesini istediği ve insana öğrenmesini yasakladığı şeyler üzerinde düşün. İnsan imanı ve dünyası için lazım olacak şeyleri öğrenmeli. İnsanın dini için öğrenmesi gereken şeyler,

mahlûkattaki apaçık deliller ve alametler ile Allah'ı bilip tanımak, insanlarla adaleli ve dürüst bir ilişki sürdürmesi için gerekli olan samimiyet, muhtaçlara yardım ve mümin olsun olmasın her insanın fitratına konulan değer ve prensiplerin bilincinde olması gibi hususlardır. İnsana bu dünyada kendisi için gerekli şeyleri öğrenme ve keşfetme yeteneği de verilmiştir. Allah, insana imanı ve yaşaması için gerekli bilgileri öğrenme yeteneği verdiği gibi, kendi gücünün dışında kalan gaybî bilgileri öğrenme gücü vermemiş ve bunu yasaklamıştır.”¹⁴

Ca'fer-i Sâdık, sahabi ve tâbiilerin ilim ve hadisle uğraştığı bir çevrede yetişmiştir. Ca'fer-i Sâdık, dedesi Ali Zeyne'l-Âbidîn'den(94/712), ez-Zuhrî'den (124/742), Hz. Ömer'den ve onun talebesi olan bazı sahabelerden ilim alan tâbiinden ders almıştır. Fakat kendisini ilim bakımından yetiştiren, annesinin dedesi Kâsım b. Muhammed olmuştur. Kâsım b. Muhammed, halası Hz. Aişe, Hz. Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Abbas'dan hadis rivayet etmiş ve bu bilgileri torunu Ca'fer-i Sâdık'a aktarmıştır. Kâsım b. Muhammed, öldüğü zaman Ca'fer-i Sâdık talebelik devresini geçirmiş, olgunluk çağına girmiştir.¹⁵

Ca'fer-i Sâdık'ın birinci hedefi, kendi döneminde yaygınlık kazanan gulat fikirlerin tevhide aykırı batıl inançlarına karşı İslam'ın tevhit inancını korumaktı. O tevhit inancını muhafaza edebilmek için îtikatla ilgili en cüz'î konuları bile açıklığa kavuşturmuştur. O, tevhit inancını cebir ve tevfiz gibi düşünce akımlarına karşı savunabilsinler diye, öğrencilerinin felsefe ve kelâmda uzmanlaşmalarını istemiş, münazara ve tartışma adabını onlara öğretmiştir.

Ca'fer-i Sâdık, bir taraftan tevhit inancını müdafaa maksadıyla *Deysanî* ve *İbn-i Ebî'l-Avca* gibilerle fikrî mücadeleye girişirken, diğer taraftan da Alioğulları'na ilâhlık sıfatlarını yakıştıracak derecede ileri giden gulatla da mücadele etmiştir. O, tevhit çizgisinden

¹⁴ Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık(148/765), *Kitâbü't-Tevhîd*, Dersaadet, İstanbul h.1329, 24.

¹⁵ et-Tûsî, *er-Ricâl*, 119, 142.

dışarı çıkan bu gruplardan berî ve uzak olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Ca'fer-i Sâdık, ilmî meselelerin çoğunda din ve dünya ilimlerini müşterek kabul ederek bu ikisi arasında bir bağ oluşturmuştur. Bunun için de tabiat ilimlerini özellikle kullanmıştır. Ca'fer-i Sâdık, coğrafya ile uğraşmış hatta Mekke ve çevresiyle ilgilenmiş, onun hakkında bilgi vermiştir. Bu husustaki fikrini talebelerinden Mufaddal b. Ömer'e imla ettirmiştir. O, bu ilmi Allah'ı bilmek ve onun vahdaniyetini ispat etmek hususunda bir vasıta olarak kullanmıştır.¹⁶

Ca'fer-i Sâdık, astronomi ile ilgilenmiştir. Ama ona nispet edilen astroloji doğru değildir. Mesela Müslümanlar arasında ihtilâf olan Ramazan ayının tespiti konusundaki şu tespiti ilgi çekicidir: "Ramazan'ın ilk günü bilinemediği zaman bir önceki senenin Ramazan ayının beşinci günü bir sonraki senenin ramazanın birinci günü ile aynı gündür görüşü ile ilgili olarak Kazvini, elli sene denenmiş ve sahih olduğu tesbit edilmiştir",¹⁷ demektedir.

Ca'fer-i Sâdık'ın gerek kimya, gerekse cefr, tılsım, havas, huruf gibi gizli ilimlerde uzman olduğu, kitaplar yazdığı, öğrenciler yetiştirdiği, keşifler yaptığı yolundaki iddialar büyük ölçüde yanlıştır.¹⁸

Ca'fer-i Sâdık babasının vefatından sonra hem hadis hem de fıkıh ilmini öğrenmiş ve bu alanlarda önemli bir yer edinmiştir. Bütün fâkihlerin görüşlerini tetkik ederek en sağlam görüşü bulmaya çalışmıştır. Hadiste güvenilir olduğu gibi hüküm çıkarma hususunda da çok mahirdi. Kur'an ve sünnette bir nass bulunmadığı zaman maslahata göre hüküm verirdi.

Hadis ilminde sîka kabul edilen Ca'fer-i Sâdık'ın kendilerinden hadis rivayet ettiği kimselerin başında, babası ile anne tarafın-

¹⁶ ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/166-167.

¹⁷ Kemaleddin Muhammed b. Musa ed-Demirî, *Hayatü'l-Hayavan*, I-II, Kahire 1978, 1978: I/127.

¹⁸ ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Tabâkatü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, Beyrut 1997-1999, 93.

dan dedesi olan Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir gelmektedir. Bunlardan başka Ubeydullah b. Ebû Râfi', Urve b. Zübeyr, İkrime el-Berberi, Atâ b. Ebû Rebâh, Nâfi' ve Zühri'den de rivayette bulunmuştur.¹⁹ Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Ebû Hanîfe, İbn Cüreyc, Ebû Âsım en-Nebîl, Yahya b. Saîd el-Ensârî, Yahya el-Kattân, oğulları İsmail, Muhammed, Mûsâ el-Kâzım, İshak ve Şîa kaynaklarında sayıları 4000'e ulaştığı belirtilen kişiler kendisinden hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuşlardır. Rivayetleri Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i dışında *Kütüb-i Sitt'e*'de de yer almıştır. Buhârî'nin bu eserinde Ca'fer'den rivayette bulunmaması, onun hadis konusunda zayıf oluşu yüzünden değil meclisine girip çıkan bazı kimselerin kendisinin söylemediği münker ve mevzû' hadisleri ona isnat etmeleri sebebiyledir.²⁰ İmam Şafi, Yahya b. Muîn, İbni Âdi ve diğerleri onun güvenilir olduğunu kabul ettiler. İbn Hibbân onun fıkıh, ilim ve fazilet bakımından ileri seviyede olduğunu, Alioğulları dışındaki râvilerin rivayetlerini de delil kabul ettiğini söyler.²¹ Medine âlimlerinden Malik b. Enes ona öğretilmiş, Irak âlimlerinden Ebû Hanife onu dinlemiş ve bazı rivayetlerde bulunmuştur.²²

Ca'fer-i Sâdık'ın Ehl-i Bey'ten hadis rivayet etmesine rağmen, dedesi Zeyne'l-Âbidîn'den rivayet etmediği ifade edilmektedir. Ancak Ca'fer-i Sâdık'ın, dedesinin elinde yetiştiğini, ondan da hadis rivayet ettiğini savunanlar da bulunmaktadır. Ca'fer-i Sâdık babasından, dedesi Kâsım'dan, Aişe ve İbn-i Abbas'dan hadis rivayet etmiştir. Onun hadis aldığı râvîlere baktığımızda, sadece Ehl-i Bey'ten hadis almadığı, Şîa'nın şiddetle karşı çıktığı Hz. Aişe, İbni Abbas ve Kâsım b. Muhammed'den de hadis rivayet ettiği

¹⁹ ez-Zehabi, *Târîhu'l-İslâm ve Tabâkatü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, 88.

²⁰ ez-Zehabi, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VI/269; Mustafa Kâmil eş-Şeybî, *Silâ Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyü*, Mısır 1969, I/194.

²¹ ez-Zehabi, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, VI/256-257.

²² Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed Muhammed b. Ebî Bekir İbn Hallikân(682/1282), *Vefâyâtü'l-A'yan ve Enbai'z-Zeman*, I-VIII, Beyrut 1977, I/105; ez-Zehabi, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I/166.

görülmektedir.²³ Ayrıca Ebû Yusuf, Ca'fer-i Sâdık'tan, o babasından, o da Ömer b. el-Hattâb'dan rivayette bulunmuştur.²⁴

Şîa, imamların masum olduklarını iddia etmelerinden, imametlerine ve sözlerinin hüccet olduğuna inandıklarından dolayı²⁵ hadisin senedini yazmayı gerek görmemiş, buna Ca'fer-i Sâdık'ın şu sözlerini delil göstermiştir: "Benim hadisim babamın hadisidir. Babamın hadisi ceddimin, ceddimin hadisi Ali b. Ebî Tâlib'in hadisidir. Ali'nin hadisi Resûlullah'ın hadisidir ve Resûlullah'ın hadisi de Allah'ın sözüdür. Beni kaybetmeden bana sorun. Benden sonra benim rivayet ettiğim hadislerin benzerini kimse rivayet etmez."²⁶

Ca'fer-i Sâdık, Emeviler'in son dönemleriyle Abbâsoğulları hilafetinin ilk zamanlarında şartların doğurduğu birtakım fırsatları elden kaçırmayıp dinî öğretileri geniş alanda yayma gayretine girişmiştir. Çeşitli aklî ve naklî bilimlerde birçok ilmî şahsiyet yetiştirmiştir.²⁷ Hatta Ehl-i Sünnet âlimlerinden olan Süfyan-ı Servî,²⁸ Kadı Sekûnî ve Ebû'l-Buherî gibiler onun öğrenciliğini yapmakla övünüyorlardı. Ca'fer-i Sâdık'ın eğitim merkezinden dört bin muhaddis ve öğrencinin mezun olduğu rivayet edilmektedir.²⁹ Onun Medine'deki evi, hadis ve fıkıh öğrencilerinin bir araya geldikleri bir yer haline gelmiştir. Ayrıca Medine dışında, Kûfe camisindeki bugün Ca'fer-i Sâdık makamı olarak bilinen yerde de ders vermiştir.

Ca'fer-i Sâdık'ın Ebû Hanîfe ile Medine ve Irak'ta, Amr b. Ubeyd, Vâsıl b. Atâ ve Hafs b. Salim ile de Mekke'de ilmî münaka-

²³ et-Tûsî, *er-Ricâl*, 119.

²⁴ Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Âsar*, Beyrut trz, 130.

²⁵ en-Nevbahî ve el-Kummî, *Şîi Fırkalar*, 89-90.

²⁶ Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî (548/1153), *İ'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, nşr., Ali Ekber el-Ğaffari, Beyrut 1979, 285; ez-Zehabî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, I/166.

²⁷ Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Numân Ukberî Bağdadî Şeyh Müfid (413/1022), *İrşâd*, Beyrut 1975, 254; Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Mısır 1932-1938, III/198.

²⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, III/198.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Numân el-Ukberî el-Bağdadî Şeyh Müfid (413/1022), *İrşâd*, Beyrut 1975, 254; İbn Şehr Aşûb, *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, IV/247.

şalar yaptığı bilinmektedir. Zürâre b. A'yen ile kardeşleri Bukeyr ve Humrân, Cemîl b. Salih, Muhammed b. Müslim et-Tâifî, Büreyd b. Muâviye, Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Salim. Ebû Basîr, Muhammed el-Halebî, Abdullah b. Sinan, Ebü's-Sabbâh el-Kinânî öğrencilerinden bazılarıdır.³⁰

Ca'fer-i Sâdık din işlerinde öğrencilerin terbiyesine önem vermiştir. O, öğrencilerini aşırı taassuptan kurtararak, ilmin daima ön planda olduğunu anlatmıştır. Allah'ın hikmetini ve kudretini ispat için ilmi münazaralarda bulunmuştur. Öğrencileri birbirlerinden farklı düşüncelere sahip olmalarına rağmen onlar, Şîi kelâmının gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ali b. İsmâil b. Mîsem et-Temmâr, Zürâre b. A'yen, Muhammed b. Ali b. Nu'mân el-Ahvel, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî ve Hişâm b. el-Hakem gibi söz konusu önemli kelimciler, Ca'fer-i Sâdık'ın iradesi dışında ve ondan habersiz Şîi imamet öğretisinin oluşmasını sağlamışlardır. İmamet meselesi bu gibi kelimcilerin döneminde tartışılmıştır. Bunlar Peygamberden sonra Hz. Ali ve oğulları Hasan, Hüseyin ve Hüseyin'in soyundan gelen kimselerin vâsi ve imam olduğu fikrini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Ca'fer-i Sâdık'ın öğrencilerinden Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Nu'mân el-Ahvel ve Zürâre b. A'yen gibi şahsiyetler –Ca'fer-i Sâdık'ın kabul etmediği– tecsim ve teşbih fikirlerinin teşekkülünde önemli rol oynamışlardır. Hişâm b. Hakem ve Muhammed b. Ali b. Nu'mân'ın Allah'ın bir şeyi yaratmadan önce onun bilgisine sahip olmadığı görüşü Ca'fer-i Sâdık tarafından reddedilmiştir. Ayrıca bunlar, Şîi düşüncenin doktrine edilmesinde önde gelen kelâmcılar arasında sayılmasına rağmen, Ca'fer-i Sâdık'ın görüşleri ile ilgili tam bir netlik söz konusu değildir. Çünkü Ca'fer-i Sâdık, onların bazı fikirlerini bid'at sayarak onlardan teberrî etmiş ve başkalarına da onlara tabi olmamalarını emretmiştir.³¹

³⁰ Mustafa Öz, "Ca'fer-i Sâdık", *DİA.*, VII (1993), VII/1.

³¹ Geniş bilgi için bkz., Atalan, *Şîiliğin Farklılaşma sürecinde Câ'fer es-Sâdık'ın Yeri*, 117-129.

Ca'fer-i Sâdık'ın öğrencilerinin genel yapısına bakıldığında onların birbirlerinden farklı düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Şîa'nın kendi öncüleri kabul ettikleri âlimlerin yanı sıra Ca'fer-i Sâdık'ın farklı gruplardan da öğrencilerinin olduğu tespit edilmektedir. Her ne kadar aralarında ilmî münasebet olsa da, farklı konularda öğrenciler ile imam arasında ihtilaflar vardır. Buradan hareketle Ca'fer-i Sâdık'ın öğrencileriyle tam mutabakat içerisinde olduğunu söylemek güçtür.

Adı geçen şahıslar, Ca'fer-i Sâdık'ın öğrencileri olmakla birlikte, esas teolojik alt yapılarını oluştururlarken farklı kanallardan beslenmişlerdir. Çünkü Ca'fer-i Sâdık, Medine'de yaşarken bu öğrenciler genellikle Kûfe'de bulunmaktaydılar. Yani aralarında klâsik hoca-öğrenci ilişkisinden söz edemeyiz. Bundan dolayı Şii-lik, her ne kadar kendileri inkâr etseler de, daha çok imamlarından bağımsız olarak gelişmiştir.

Öğrencilerinin veya kendisinden rivayet alanların miktarı hakkında bazı rakamlar mevcuttur. Kimi rivayetlerde bu sayı üç binden fazla, kimi rivayetlerdeyse dört bin olarak verilmektedir. Bu sayılar abartılı görünmektedir. Bunların hepsinin onun öğrencisi olduğunu söylemek güçtür. Fakat durum onun çok farklı kesimlerle ilişkisi olduğu, onun etrafında sadece İmamîler'in öncüleri kabul ettikleri kimselerin değil, daha başkalarının da bulunduğu hususunda bize bir fikir verebilmektedir.³²

Hişâm b. Hakem imamet dışındaki en dikkat çekici fikri Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkındadır. O, Allah'ın bir cisim olduğuna inanmaktadır. Ona göre eşya, cisim ve cismin fiili olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Allah'ın cismin fiili olması düşünülemeyeceğine göre, Allah cisimdir. Allah'ın cisim olduğunu ifade etmesine rağmen, Allah'ı kesinlikle mahlûkata benzetmemiş, cisimlere benzemeyen bir cisim olduğunu söyleyerek teşbihten kaçınmıştır. Görüldüğü gibi, gerek Şii kaynaklarda ve gerekse muhaliflerine baktığımızda Hişâm b. Hakem'in teccîm fikrinin teşbihten farklı

³² Tûsî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Hasan (460/1067), *Ricâl*, Nefes 1381, 155-300; Tabersî, Ebû Ali, el-Fadl b. Hasan (548/1153), *İ'lâmu'l-Verâ b. A'lâmu'l-Hudâ*, Beyrut 1985, 409; Şeyh Müfid, *İrşâd*, 179.

olduğu aktarılmaktadır. Bunun dışında Allah'ın bilgisinin ezeli oluşunu reddetmiş, Allah'ın iradesinin hareket olduğunu ve bunun ne Allah'ın aynısı, ne de gayrısı bir mana olduğunu savunmuştur.³³

Ali b. İsmail b. Mîsem et-Temmâr Şîi çizgide ilk kelâm yapan kişi olarak adlandırılmasına rağmen, onun özellikle Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki fikirleri sonraki İmamî anlayışa pek uymamaktadır. Ali b. İsmail b. Mîsem'in taraftarları, Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi olan Ali'nin imameti hak ettiğini, fakat ümmetin Ebû Bekir ve Ömer'i seçmekle günah olan bir hata değil, efdal olanı terk etme hatasını işlediklerini ileri sürmektedirler.³⁴

Ca'fer-i Sâdık, Hişâm b. Hakem'in tecsîm ve Hişâm b. Sâlim'in teşbîh fikirlerine de katılmamaktadırlar. Ca'fer-i Sâdık'a Hişâm b. Hakem ve Hişâm b. Sâlim'in görüşleri hatırlatıldığında, "Mahiyetini sadece kendisinin bildiği Allah'ı tenzih ederim. O Semî' ve Basîr'dir, sınırlanamaz, hissedilemez, idrak edilemez ve kavranamaz. Allah bir cisim, bir suret değildir. O'nun bir sınırı veya alanı yoktur." demiştir. Başka bir rivayette de Hişâm b. Hakem'in tecsîm fikrini reddederken, "cisim sınırları belli olan bir şey olup sonludur. Artıp eksilebilir ve yaratılmış olma ihtimalini taşır ki, bu durumda Allah ile yaratılmış olanlar arasında bir fark kalmaz" demektedir.³⁵ Yine Hişâm b. Hakem, Muhammed b. Ali b. Nu'mân el-Ahvel ve Muhammed b. Müslim'in Allah'ın bir şeyi yaratmadan önce onun bilgisine sahip olmadığı görüşü Ca'fer-i Sâdık tarafından reddedilmiştir.³⁶

Her ne kadar aralarında birtakım ilmi münasebetler olmasına, onun ilminden istifade edip, bazı ihtilaflarında ona müracaat etmelerine ve Ca'fer-i Sâdık'ın onları bazı hususlarda övmesine rağmen, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, farklı konularda

³³ Geniş bilgi için bkz., Metin Bozan, *İmamiyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, 49, 52, 65.

³⁴ en-Nevbahî, 9; el-Kummî, *Kitâbu'l-Makâlât*, 8.

³⁵ Şeyh es-Sadûk, *Tevhîd*, 98, 100.

³⁶ et-Tûsî, *Kitâbu'l-Gaybe*, 430; el-Keşşî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, 393.

öğrenciler ile imam arasında ilmi ihtilaflar vardır. Buradan hareketle Ca'fer-i Sâdık'ın bu kelâmcılarla tam mutabakat içinde olduğunu söylemek güçtür. Bu durumda İmamiyye'nin öncüleri kabul edilen bu şahsiyetlerin, Ca'fer-i Sâdık'ın bütün sahalardaki üstünlüğünü kabul etmemeleri gibi bir durum söz konusudur. Bu durumda öğrencilerin, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer-i Sâdık'a karşı tutumlarından itaati farz, tüm ilimleri en iyi bilen *a'lem* ve *ma'sum* bir imam portresi çıkmamaktadır. Hatta bazı rivayetler onlardan bağımsız ve ayrı düşündükleri konular olduğunu bile göstermektedir. Nitekim Zürâre b. A'yen, kelâmî hususlarda müstakil görüşleri ileri sürmüş, istitâ'atin fiilden bağımsız olduğunu savunmuştur.³⁷

İmamiyye'nin öncüleri kabul edilen bu şahıslar, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer-i Sâdık'ın bazı fikirlerine katılmamışlardır. Kaynaklarda aktarılan rivayetlere göre bu nedenle Ca'fer-i Sâdık onların bazı fikirlerini bid'at saymış, bazı fikirlerinden *teberrî* etmiş, onlardan bazılarını anlayışsızlıkla suçlamış, başı buyruk davranmak, başkaları gibi düşünmek, helak olacakları fikirleri benimsemekle itham etmiş, onları lanetlemiş, hatta tekfir etmiştir. Bunun da ötesinde başkalarına onlara tabi olmamayı öğütlemiştir.

Ebû Hanife ve Ca'fer-i Sâdık arasındaki ilişkiyi hoca talebe ilişkisi değil de, çağdaş iki âlim ilişkisi olarak kabul etmek gerekmektedir. Şu da bir gerçektir ki, Ca'fer-i Sâdık, Ebû Hanife'ye "Irak Fâkihi" unvanıyla hitap etmiş ve ona bir âlim muamelesinde bulunmuştur. Hiç bir zaman bir talebe muamelesi yapmamıştır. Ebû Hanife'nin Ali ve soyuna gösterdiği sevgi ve bağlılığın temelinde, haksız idareye ve zulme tepki vardır, diyebiliriz.³⁸

Ca'fer-i Sâdık, hiçbir zaman dedelerinin beşer üstü bir tabiata sahip olduklarını söylememiş, onların manevi statüleri konusunda aşırılığa düşmemiştir. Onların yerine getirmekle buldukları kulluk rolünü özellikle vurgulamıştır. İmamları beşer tabiatından

³⁷ el-Keşşî, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-Ricâl*, 361-362.

³⁸ Geniş bilgi için bkz., el-Mekkî, *Menâkıbu Ebî Hanife*, 148 vd.

çıkartan kişilerin Allah'ın, Peygamberin ve meleklerin düşmanı kâfir kişiler olduklarını söylemiştir.³⁹

Kaynaklar, onun ulûhiyetini, nübüvvetini iddia edenlerin, yine gayb bilgisine muttali olduğunu ve İsm-i A'zam'ı bildiğini ileri sürenlerin olduğunu aktarmaktadır. Yine Ebu'l-Hattâb, Ca'fer-i Sâdık'ın gayba muttali olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca Hattâbiye, Ca'fer-i Sâdık'ın kendilerine içinde gaybla ilgili olarak ihtiyaç duyacakları her türlü bilgiyi ihtiva eden "Cefr" adında bir kitap verdiğini, kitapta bulunanları ancak kendilerinin okuyabildiklerini ileri sürmüşlerdir. Ca'fer-i Sâdık ise bu tür iddialara şiddetli tepki göstermiştir.

Ali b. Ebî Tâlib, tarikatların büyük çoğunluğunda silsilenin ilk şahsiyeti durumundadır. Bu sebepten Ali b. Ebî Tâlib'e ve nesline tarikat çevrelerinde fazlaca sevgi beslenir. Yine Ca'fer-i Sâdık'ın tasavvufî çevrelerde apayrı bir saygınlığı olup, "mecmâu'l-bahreyn ve mültekâ'n-Nehreyn" diye anılmaktadır. İtikadî yönden tamamen Sünni olan tarikatlarda bile, Ali b. Ebî Tâlib ve Oniki imama karşı bu saygı mevcuttur.⁴⁰ Bu sebeple Ca'fer-i Sâdık tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. İlk sûfilerin hayat hikâyelerini anlatan Ebû Nâsır es-Serrâc, Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi mutasavvıf müelliflerin ondan hiç bahsetmemiş veya nadiren atıfta bulunmuş olmalarına karşılık Ebû Nuaym eserinde kendisine geniş yer ayırmıştır.⁴¹

Hz. Ebû Bekir vasıtası ile gelen yolda *zikr-i hafî* yani sessiz zikir yapılmış olup, Hz. Ali vasıtasıyla ile gelen yolda da *zikr-i cehri* yani yüksek sesle zikir yapılmıştır. Ca'fer-i Sâdık, iki yoldan Resûlullah'a bağlıdır. Birisi babalarının yolu olup, Hz. Ali vasıtasıyla Resulullah'a bağlıdır. Bu yola "vilayet yolu" denir. İkincisi anasının, babalarının yolu olup Ebû Bekir vasıtasıyla Resûlullah'a bağlanmaktadır. Bu yola da "nübüvvet yolu" denir. Ca'fer-i Sâdık,

³⁹ İbn Şehr Aşûb, *Menâkibu Ali b. Ebî Tâlib*, III/347; Haydar Esed, *el-İmâmu's-Sâdık ve Mezâhibu'l-Erba'*, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1390/1969, I/34.

⁴⁰ Osman Türec, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998: 149-150.

⁴¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Aşfiyâ*, I/3-201.

hem ana tarafından Ebû Bekir soyundan hem de onun vasıtasıyla Resûlullah'dan feyiz almış olduğu için "Ebû Bekir, beni iki defa doğurmuştur"⁴² ifadesini kullanmaktadır. Rivayetlere göre, Ca'fer-i Sâdık, Resûlullah'dan gelen manevi üstünlüklerine Ebû Bekir, Selmân-ı Farisi ve Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir yolu ile kavuşmuştur. Evliyalık üstünlüklerine de, Ali, Hasan ve Hüseyin, Zeyne'l-Âbidîn ve babası Muhammed Bâkir yolu ile kavuşmuştur. Ca'fer-i Sâdık'ta bulunan bu iki feyz ve marifet yolu, birbirleri ile karışmış değildir.

Ca'fer-i Sâdık döneminde itikadî meseleler hakkında pek çok görüş ortaya atılmıştır. O, ileri sürdüğü kelami görüşlerle Şîî akaidinin vücuda gelmesinde oldukça etkili olmasının yanında hem fıkıh hem de hadis alanında önemli bir yere sahip olmuştur. Ca'fer-i Sâdık'ın fikirlerini tespit hususunda, *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eseri son derece önemlidir.

Kur'an, sünnet, Ali b. Ebî Tâlib'in sözleri, Hasan b. Ali'nin Muâviye'ye mektupları ve Hüseyin b. Ali'nin taraftarları ile yapmış olduğu yazışmaları temel referanslar olarak kullanan Ca'fer-i Sâdık, Allah'ın; âlemin, onun içindeki canlı ve cansızların mutlak yaratıcısı olduğu inancını işlemiş ve teşbih, temsil, tecsim ve ta'tilden uzak bir tevhîd anlayışı kabul ederek tevhidin, 'Allah'ın zat, sıfat ve fiil bakımından birlenmesi' demek olduğunu ortaya koymuştur.

Ca'fer-i Sâdık'a göre peygamberlik, Allah'ın kullarını severek, Cebrail vasıtası ve vahiy yoluyla ilâhî bir vazifeyle mükellef kılmasıdır. Şîîlik'te zamanla imamları peygamberlerden üstün gören görüşler ileri sürülse de, Ca'fer-i Sâdık'a göre Allah peygamberleri her türlü hata ve günahahtan korumuştur.⁴³ Yine Şîîlikte Kur'an'ın tahrifi hakkında bazı görüşler ileri sürülse de, Ca'fer-i Sâdık'a göre Kur'an bugün elimizde bulunan ve iki kapak arasında olan kitabın

⁴² Cemâlüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed İbnü'l-Cevzî(597/1200), *Sıfâtü's-Sa'fve*, thk. Fahûrî Mahmûd, II. baskı, I-IV, Beyrut 1979, II/491.

⁴³ el-Allâme el-Hasan b. Yûsuf b. Ali b. el-Mutahhar el-Hillî(726/1325), *el-Bâbu Hâdî Aşere*, nşr. Mehdi Muhakkik, Meşhed 1989, 34.

kendisidir.⁴⁴ Kendisinin masum bir imam olmadığını söyleyen Ca'fer-i Sâdık, imâmetin hiç kimseye vasiyet edilmiş olmadığını ve imamların bey'atle ve seçimle belirleneceğini özellikle vurgulamıştır.⁴⁵

Ca'fer-i Sâdık'a göre, iki özelliği olan kişi cennete girer. Bunlar Allah'ın sevdiği şeyleri sevmek, sevsen bile Allah'ın istemediği şeyleri terk etmektir. Cehennemde ebedi kalma tehdidi özel olarak kâfirlere aittir. Allah, ikrar edip kendini bilenleri, günah işleseler bile cezalarını çektikten sonra cennetine koyacaktır ve o kişiler orada ebediyen nimetleneceklerdir. Hz. Peygamber, ümmetinden günahkâr Müslümanlara ve büyük günah işleyenlere şefaet edecektir.⁴⁶

Kaderi, Allah'ın kudret, irade ve ilim sıfatlarıyla ilgili iman edilmesi gereken bir konu olarak gören Ca'fer-i Sâdık'a göre, Allah kuluna gücünün yetmeyeceği bir şeyi yüklemez. İnsan yaptıklarından sorumludur. Çünkü yapıp yapmama gücüne sahiptir. İnsanın iradesi olmasaydı mükellef olmazdı, sevap ve cezanın da bir manası kalmazdı.⁴⁷

Hiçbir zaman Sahabe'ye dil uzatmayan ve uzatanlara da lanet eden⁴⁸ ve Sahabe'nin ileri gelenlerinden rivayet edilen hadisleri alan Ca'fer-i Sâdık, takiyyeyi kendilerine karşı düşmanca siyaset izleyenlere karşı korunmak amacıyla kullanmıştır.⁴⁹ O, Allah hak-

⁴⁴ el-Kuleynî, *Kâfi*, I/89, I/60-61; Şeyh Sadûk, *Şiî İmâmîyye'nin İnanç Esasları*, 102; Geniş bilgi için bkz., Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri*, 99-102.

⁴⁵ Ebû'l-Ferec el-İsfehânî, *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, 254.

⁴⁶ el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/382.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz., Ebû'l-Ayneyn, Ali Halil Mustafa, "el-İhtimâmâtü't-Terbeviyyeti fi Fikri Ca'fer-i Sâdık" *Min A'lami't-Terbiyyeti'l-İslamiyye*, I (1988), 93-123, 101.

⁴⁸ Ebû'l-Kasım Abdurrahmân b. Muhammed el-Buhârî(435/1043), *Munâzâra Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık Maa'r-Râfizi*, İstanbul-Süleymâniye Şehid Ali Paşa 2763/11, 155a.

⁴⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî(329/940), *Usûl mine'l-Kâfi*, I-II, Tahran 1389, I/64. Ayrıca bkz., Jafri, S. Husain M., *Origins and Development of Shi'a İslâm*, Kum 1976, 300; Farhad Daftary, *Muhalif İslâm'ın 1400 yılı İsmâîliler Târîh ve Kuramı*, Çev., Ercüment Özkaya, Raslantı Yay, Ankara 2001, 112; Ignaz Goldziher, "Das Prinzip der Takija im İslâm", *ZDMG*, LX (1906), 213-220.

kında bilgisizliği ve eksikliği gerekli kılan beda' inancını kabul etmeyerek kesin bir şekilde reddetmiştir.⁵⁰

Emevilerin son dönemlerinde ve Abbasilerin iktidarı ile sonuçlanan süreçte karışık bir siyasi ortamda yaşayan Ca'fer-i Sâdık, siyasetten uzak kalmayı başarmış, ilk iki halife hakkındaki görüşleri dolayısıyla da siyasal iktidarların baskısına maruz kalmamıştır. Kendisine siyasi alanda yöneltilen liderlik tekliflerini de sıcak karşılamamıştır.⁵¹

Ayrıca kendisi ve mensup olduğu aileden bazı imamlar hakkında dile getirilen, ulûhiyyet, nübüvvet, vâsîlik ve mehdîlik iddialarına şiddetle karşı koymuştur. Nitekim hiçbir zaman Ali b. Ebî Tâlib ve soyunun beşer üstü bir tabiata sahip olduklarını söylememiş, onların manevî statüleri noktasında aşırılığa düşmemiş; aksine onların hepsinin beşer olduklarını ve yerine getirmekle mükellef oldukları kulluk rolünü özellikle vurgulamıştır. Ca'fer-i Sâdık sağlam bir İslâm akidesini yaymak yanında kendisine ikinci bir hedef olarak 'gulât hareketini etkisizleştirip, bu tür hareketleri ilim ve mantığın merkezini oluşturduğu düzenli yola çekmeyi belirlemiştir.⁵²

Ca'fer-i Sâdık siyasi alanda aktif bir rol üstlenmekten kaçınmakla kalmamış, Abbâsîler'in kuruluşu aşamasında şahsı etrafında yapılan siyasi hesaplara iltifat etmemiş ve sözgelimi Ebû Seleme'nin iktidar teklifini reddetmiştir.⁵³ Bununla beraber dönemde gerek Zeyd b. Ali ve Muhammed Nefsü'z-Zekiyye isyanlarında

⁵⁰ Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Numân el-Ukberî el-Bağdadî Şeyh Müfid (413/1022), *Evâilü'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât*, nşr., Hibetuddîn eş-Şehristânî, Tebriz 1364, 94; Ebû'l-Muzaffer el- el-İsferâ'îni (471/1078), *et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırakati'n-Nâciye an Fırakı'l-Hâlikin*, thk., K. Yusûf el-Hût, Beyrut 1983, 41.

⁵¹ Krş., Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şiâsi*, İstanbul 1984, 163.

⁵² İbn Şehr Aşûb, *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, III/347; Mecmûatu mine'l-Müsteşrikin, *el-İmâmu's-Sâdık fi Nazari Ulemai'l-Ğarb*, 189 vd; Esed, *İmâmu's-Sâdık ve Mezâhibu'l-Erba'*, I/34; Muhammed Hasan, "İmâm Ca'fer-i Sâdık ve Gulât", *Mutemeru'l-İmâmu Ca'fer-i Sâdık ve'l-Mezâhibu'l-İslâmiyye*, Beyrut 1417/1917, 422; Atalan, *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri*, 133-149.

⁵³ Ebî Abdullâh Muhammed b. Abdîs el-Ceşşiyârî(310/922), *Kitâbu'l-Vuzarâ ve'l-Küttâb*, thk. Mustafa es-Sakâ- İbrahim el-Ebyârî- Abdulfâz Şelebi, Mısır 1980, 86.

olduğu gibi Alioğulları'nın bizzat kendileri tarafından yürütülen faaliyetlere, gerekse Beyân b. Sem'ân ve Muğîre b. Saîd gibi Alioğulları adına yürütüldüğü iddia edilen faaliyetlere destek vermemiştir.⁵⁴

Ca'fer-i Sâdık'ın bu siyasi tavrı, döneminde, Şîa'nın imâmet nazariyesinin temel unsurları olan Oniki İmam inancının olmadığı, bunların nass ve tayinle belirlendiği ve bu imamların masum imamlar olduklarına dair bir kabulün bulunmadığını göstermektedir. Nitekim Ca'fer-i Sâdık'ın vefatıyla imâmetini ileri sürenler arasında ihtilaf olması bunun açık bir göstergesidir.

Ca'fer-i Sâdık'ın İmâmiyye'nin oluşumuna etkisi, imâmet konusunda iddiaların Alioğulları'nda kalmasına vesile olmasıdır. Alioğulları, Ebû Hâşim'in hilafeti Abbasoğulları'na devretmesiyle, Ca'fer-i Sâdık ve Nefsü'z-Zekiyye tarafından temsil edilen Hüseyinî ve Hasanî kollara indirgenmişti. Hasan soyundan gelen Nefsü'z-Zekiyye'nin öldürülmesinden sonra Ca'fer-i Sâdık Irak'taki Ali taraftarlarının odak noktası olmuş ve böylece Ali taraftarlarının yönelebilecekleri Ali soyundan birisi olma pozisyonuyla İsnâaşeriyye'nin oluşum sürecine temel sağlamıştır.

Sonuç olarak, Ca'fer-i Sâdık'ın İmâmiyye mezhebinin oluşmasına sağladığı en büyük katkı ise o dönemde oldukça revaçta olan gulât fikirleri çeşitli alanlarda sınırlandırılmasına yönelik sergilemiş olduğu mücadeledir. Nitekim o gulât grupları kendi çevresinden uzaklaştırmış, etrafındakilerin de onlardan uzak durmalarını sağlayarak daha sonraları doğacak olan İmâmiyye'nin tevhid eksenli yapılanmasının temellerini atmıştır. Ne var ki, Ca'fer-i Sâdık'ın bütün uğraşlarına ve farklı görüşlerine rağmen masum imam anlayışı, daha sonra teşekkül eden İmâmiyye'nin imâmet nazariyesinin belkemiğini oluşturmuştur.

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz., Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer-i Sâdık'ın Yeri*, 119-136.

Kaynakça

- el-Amilî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mekkî, *el-Kavaid ve'l-Fevaid fi'l-Fıkh*, Matbaatü'l-Âdâb, Necef 1980, IV/19;
- Atalan, Mehmet, *Cafer-i Sâdik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2007.
- Atalan, *Şiiliğin Farklılaşma sürecinde Câ'fer es-Sâdik'ın Yeri*, Araştırma Yay., Ankara 2005.
- Bozan, Metin, *İmamîyye'nin İmamet Nazariyesi'nin Teşekkül Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- el-Buhârî, Ebû'l-Kasım Abdurrahmân b. Muhammed (435/1043), *Munâzâra Ca'fer b. Muhammed es-Sâdik Maa'r-Râfizi*, İstanbul-Süleymâniye Şehid Ali Paşa 2763/11, 152-156 v.
- Ca'fer b. Muhammed es-Sâdik(148/765), *Kitâbü't-Tevhîd*, Dersaadet, İstanbul h.1329.
- el-Ceşşiyârî, Ebî Abdullâh Muhammed b. Abdîs (310/922), *Kitâbu'l-Vuzarâ ve'l-Küttâb*, thk. Mustafa es-Sakâ- İbrahim el-Ebyârî- Abdulhafız Şelebi, Mısır 1980.
- Daftary, Farhad, *Muhâlif İslâm'ın 1400 yılı İsmâîliler Târîh ve Kuram*, Çev., Ercüment Özkaya, Raslantı Yay, Ankara 2001.
- ed-Demirî, Kemaleddin Muhammed b. Musa, *Hayatu'l-Hayavan*, I-II, Kahire 1978.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ Ebû Nuaym el-İsfahânî (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ' ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Mısır 1932-1938,
- Ebû Yusuf, *Kitabu'l-Âsar*, Beyrut trz, 130.
- Ebû Zehrâ, Muhammed, *İmam Ca'fer Sâdik*, Şafak Yay., İstanbul 1992.
- Ebû'l-Ayneyn, Ali Halil Mustafa, "el-İhtimâmâtü't-Terbiyyeti fi Fikri Ca'fer-i Sâdik" *Min A'lami't-Terbiyyeti'l-İslamiyye*, I (1988), 93-123.
- Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed (356/967), *Mekâtîlu't-Tâlibiyyîn*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut 1966, 256.
- Ebû'l-Muzaffer el-İsferâ'înî (471/1078), *et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkatî'n-Nâciye an Fıraki'l-Hâlikin*, thk., K. Yusûf el-Hût, Beyrut 1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İmamîyye Şîasi*, İstanbul 1984.
- Goldziher, Ignaz, "Das Prinzip der Takija im Islâm", *ZDMG*, LX (1906).
- Hasan, Sa'd Muhammed, *el-Mehdîyyetü fi'l-İslâm*, I. Baskı, Kahire 1953.
- Haydar Esed, *el-İmâmu's-Sâdik ve Mezâhibu'l-Erba'*, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1390/1969.
- Horasânî, Muhammed Vaiz Zâde, "Ca'fer-i Sâdik", *Ehli Beyt*, II: VIII (1985).
- el-Hillî, Allâme el-Hasan b. Yûsuf b. Ali b. el-Mutahhar (726/1325), *el-Bâbu Hâdî Aşere*, nşr. Mehdî Muhakkik, Meşhed 1989.

- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed Muhammed b. Ebî Bekir (682/1282), *Vefâyâtü'l-A'yan ve Enbai'z-Zeman*, I-VIII, Beyrut 1977.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim (276/889), *Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse*, thk. Tahâ Muhammed el-Zeyni, I-II, Kahire 1967, 1981.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut trz.
- İbn Şehr Aşûb, Reşidüddin Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Mâzenderânî (588/1192), *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, I-III, Necef 1375/1956.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed (597/1200), *Sıfâtu's-Safve*, thk. Fahûrî Mahmûd, II. baskı, I-IV, Beyrut 1979.
- Jafri, S. Husain M., *Origins and Development of Shi'a İslâm*, Kum 1976.
- el-Keşşî, Muhammed b. Ömer (IV/X. asrın ortaları), *İhtiyâru Ma'rifeti'R-Ricâl*, tsh. ve tlk. Mirâbâd el-Esterâbâdî, thk. Mehdî er-Recâi, Kum 1404.
- el-Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb (329/940), *Usûl mine'l-Kâfi*, I-II, Tahran 1389.
- el-Mekkî, Muvaffak b. Ahmed (568/1172), *Menâkıbu Ebî Hanife*, (*Kerderî'nin Menâkıbu ile birlikte*), Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut 1981.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Medînu'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, I-IV, Kahire 1964, IV/182;
- _____, *İsbâtu'l-Vasiyye li'l-İmâm Ali b. Ebî Tâlib*, II. Baskı, Beyrut 1988.
- Muhammed Hasan, "İmâm Ca'fer-i Sâdık ve Gulât", *Mutemeru'l-İmâmu Ca'fer-i Sâdık ve'l-Mezâhibu'l-İslâmiyye*, Beyrut 1417/1917, 422;
- Mutahharî, Murtaza, "İmâm Ca'fer-i Sâdık", *Mecelletü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1412/1991.
- en-Necâşî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abbâs el-Esedî el-Kûfî (450/1058), *Ricâlu'n-Necâşî*, thk. Seyyid Musa eş-Şebirî ez-Zencânî, Kum 1318.
- en-Nevbahî, Ebû Muhammed Hasan b. Mûsâ (300/912) ve el-Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'arî (301/913), *Şii Fırkalar*, Çev., Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yay., Ankara 2004.
- Öz, Mustafa, "Ca'fer-i Sâdık", *DİA.*, VII (1993).
- eş-Şeybî, Mustafa Kâmil, *Sılâ Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyü*, Mısır 1969.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh İbnü'l-Muallim Muhammed b. Muhammed b. en-Numân el-Ukberî el-Bağdadî (413/1022), *Evâilu'l-Makâlât fi'l-Mezâhibi'l-Muhtârât*, nşr., Hibetuddîn eş-Şehristânî, Tebriz 1364.
- _____, *Îrşâd*, Beyrut 1975.
- Şeyh Saduk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali İbn Babeveyh Kummî (381/991), *Şii İmamiyye'nin İnanç Esasları*, Çev., Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara

1978.

- _____, *Tevhîd*, thk. Seyyid Hâşim Hüseyinî et-Tahrânî, Beyrut 1398.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk., Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, I-XI, Beyrut 1967.
- et-Tabersî, Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan (548/1153), *İ'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, nşr., Ali Ekber el-Ğaffari, Beyrut 1979.
- Şeyh et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan (460/1067), *er-Ricâl*, thk. Muhammed Sâdık, Matbaatü'l-Haydariyye, Necef 1961.
- _____, *Kitâbu'l-Gaybe*, thk. İbâdallah et-Tahrânî ve Ali Ahmed Nâsîh, Kum 1411.
- Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul 1998.
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (292/904), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Beyrut 1960.
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (748/1347), *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, I-XXV, Beyrut 1981-1988.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve Tabâkatü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdus-selam Tedmuri, Beyrut 1997-1999.
- _____, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Haydarabad 1333, I/166.
- ez-Zirikî, Hayruddîn, *A'lâm*, II. Baskı, I-VIII, Beyrut 1980.

